

Василис Пападопулос,
Чрезвычайный и Полномочный Посол Греческой Республики в
Украине

ЯЗЫК КАК СРЕДСТВО ТРАНСЛЯЦИИ КУЛЬТУРЫ (НА ПРИМЕРЕ ГРЕЧЕСКОГО ЯЗЫКА)

В статье даётся обзор истории развития греческого языка и исследуются особенности влияния, которое он в различные периоды оказывал на культуру других народов. Автор отстаивает мысль о том, что при определённых исторических обстоятельствах именно язык становится основным средством распространения соответствующей культуры. При других же обстоятельствах восхищение культурой того или иного народа автоматически поднимает престиж соответствующего языка.

Ключевые слова: греческий язык, престиж языка, трансляция культуры.

Vassilis Papadopoulos,
Ambassador Extraordinary and Plenipotentiary of the Hellenic Republic
to Ukraine

LANGUAGE AS A VEHICLE OF CULTURAL TRANSMISSION (THE EXAMPLE OF THE GREEK LANGUAGE)

The article deals with the historical development of the Greek language and the peculiarities of the influence this language had on the culture of other nations in different periods of its history. The author suggests that under certain circumstances it is the language that spreads the culture of its speakers among other nations. However, under different circumstances the admiration for a certain culture raises the prestige of the respective language.

Keywords: Greek language, prestige of the respective language.

УДК 808.3-083-55

Клименко Н.Ф., проф.,
Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

КАТЕГОРІЯ ЧАСУ У ВИМІРАХ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті йдеться про способи вираження темпоральних ознак фразеологізмами, які впорядковують часову вісь як зміну

початку-кінця, від початку до кінця, вимірюють існування людини відносно поколінь, пір року, дня-ночі, тепер-завжди-ніколи тощо. Показано роль метафори у визначенні часових відтинків, активність використання їх у фразеологізмах, зумовленої розширенням їх образного та оцінного компонента.

Ключові слова: *фразеологізм, фразеологічне поле, категорія темпоральності, основоскладання, метафора.*

Виміри часу мовними засобами досліджують у різних аспектах: за співвіднесенням мовної категорії з об'єктивною дійсністю, тобто з позамовною реалією, а також повідомлення – з моментом мовлення. Різноманітні систематизації темпоральних ознак враховують різні засоби мовного їх вираження: морфологічні (категорія часу дієслова); синтаксичні (особливий різновид підрядних речень часу, типи словосполучень); лексичні (численні групи іменників, прикметників, прислівників – виразників часових ознак); словотвірні (похідні одиниці різних частин мови, які окреслюють час) тощо.

У межах функційної граматики виділено семантичну категорію темпоральності з певною сукупністю її семантичних варіантів у вимірах: учора–сьогодні–завтра, раніше–тепер (зараз)–потім, давно–недавно (тільки що, щойно, останнім часом), які упорядковано всією сукупністю перелічених мовних засобів на всіх рівнях системи [Бондарко 1997].

Важливою ділянкою дослідження у цьому плані є фразеологія, яка відбиває часові орієнтири людини в щоденному, буденному сприйнятті часу й успадковані представниками однієї мовної спільноти стереотипи його виміру впродовж тривалого періоду.

Над питаннями часу віддавна замислювалися філософи, логіки, письменники. Уславлений польський репортер, письменник, фахівець із давньої історії Ришард Капушинський написав книжку "Подорож з Геродотом", у якій він приділяє багато уваги проблемі часу, порівнянню уявлень про нього в античності та сьогодишньому світі, існуванню прірви часу, яка відділяє покоління від покоління, але й спосіб подолання її. Він підкреслює, що для людини від сивої давнини і до сьогодні проблема міри часу містить багато труднощів, загадок, таємниць. Ми спостерігаємо різноманітність часу чи, точніше, багато способів його осмислення: "Бо в давнину прості селяни міряли час за порами року, люди в містах – поколіннями, хроністи стародавніх держав – тривалістю

панівних династій. Як усе це зрівняти, як знайти єдиний перерахунок чи спільний знаменник? [Р.Капущинський 2011 : 146]. Ці питання не можуть з'ясувати сповна навіть звиклі до механічного вимірювання часу люди.

Фразеологія сучасної мови увібрала різні уявлення про час: наївні, первісні, та пізніші, емпіричні й ті, що є наслідком умоглядного пізнання світу. Якраз тому дуже важливо розглянути її у межах категорії темпоральності, що ми й робимо в цій статті, залучивши матеріали сучасної української мови. Семантичні компоненти значення фразеологізмів окреслюємо на основі аналізу метамови тлумачних [СУМ 1970–1980, ССРЛЯ 1959–1965, ТСБ 1977–1984], фразеологічних [ФСУМ 1993, Клименко, Карпіловська, Кислюк 2008; Колоїз 2003; Катлинская 2001], перекладних [ВРС 1976, РУС 1968, НУС 2005] та неологічних словників.

Дослідження організовано в такий спосіб, щоб увиразнити співвідношення виразників темпоральності в самому фразеологізмі з часовими ознаками складників пояснювальних частин до нього у словниках. Завдяки тому, що в поясненнях фразеологічних одиниць (далі ФО) засвідчено їхні синоніми та антоніми, можна повніше представити їхній семантичний простір, тобто поля фразеологізмів.

Семантичні компоненти обох частин статей ФО допомагають конкретизувати й доповнити списки лексичних часових орієнтирів, запропоновані О.В.Бондарком для виміру часового дейксиса та векторного характеру категорії темпоральності. До них додаємо найчастотніші семантичні множники, що трапляються у поясненнях значень фразеологізмів: початок–кінець часових відрізків, короткий–тривалий проміжок часу, тепер–інколи–завжди; колись–зараз; постійно–рідко; рано–пізно.

У цій статті окреслимо лише протиставлення "початок–кінець часових відтинків" у вимірах фразеологізмів однієї мови – сучасної української.

Пара лексем **початок–кінець** корелює з виміром часу і простору. Геродот справедливо писав "Не від самого початку видніє кінець". Для обох членів цього виміру характерна відсутність повного заперечення. Час, що починається як і простір, можуть бути виміряні по-різному. Часові і на початковій стадії властива тяглість. Можемо сказати з *самого початку* і *початок кінця* (ознака процесу), в самому кінці, при кінці. Важливо докладніше окреслити вияв цієї особливості у фразеологізмах, спершу тих, що асоційовані

з початком часу, далі – з його кінцем, потім у певних межах – від початку до кінця і т.д.

Іменник *початок* та дієслово *починається* трапляються в складі ФО та у пояснювальних частинах фразеологічних словосполучень. У такому випадку вони корелюють з одинцями самого фразеологізму. Їх уточнює числівник *перший* та іменники *пора*, *місяць*, *раз*, *кілок*, *крок*, *голова*, *черга*, *витоки*, *призов*, *ластівка*, *птах*, *сніг*: *на перший раз* – спочатку, спершу, *в першу чергу* – насамперед.

Засвідчені у ФО іменники *пора* та *місяць* належать до найменувань часових відтинків. Іменник *черга* імпліцитно містить сему початку, виявлювану числівником *перший*, а *раз* є кількісною мірою часу та руху. В такий спосіб слова *черга* і *раз* беруть участь у моделюванні часової послідовності, пор. *в першу чергу* – *в останню чергу*, *перший раз* – *останній раз*.

Фразеологізм з іменником *призов*: *першого призову* характеризує перших фундаторів чого-небудь. Лексема *крок* у поєднанні з числівником *перший* – назва дії, асоційованої з рухом істоти, що починає самостійне життя в світі. *Сніг* – постійна прикмета зими в тих краях, де він випадає. Поява першого снігу асоціюється з початком зими, отже він стає конкретизатором переносного темпорального значення пори року. Фразеологізм *до першого снігу* (= до початку зими) корелює з іншими *до глибокого снігу*, що засвідчує прихід справжньої зими.

Лексеми *кілок* і *витоки* теж містять семи, пов'язані з часовими ознаками. *Кілок* сприймається як початок-межа свого і чужого світу. В складі фразеологізму *перший кілок* цей іменник позначає початок майбутнього житла-поселення. *Витоки* асоціюються з початком річок. У фразеологізмі *стояти біля витоків* використане в множині слово вказує на родоначальника, фундатора чого-небудь.

У розглянутих фразеологізмах іноді підкреслено ще й близькість до початку чого-небудь: *перший крок* – самий початок, *з першого кілка* – з самого початку, з нічого, *на перших порах* – на самому початку, *з першого разу* – з самого початку.

Переносне значення властиве фразеологізму *медовий місяць* – початок подружнього життя. У фразеологізмі *перша ластівка* іменник є назвою птаха – провісника весни, що теж підкреслює початковий період у появі чого-небудь. Закладена у фразеологізмі *ранній птах* метафора характеризує людину, яка рано встає, починає працювати вдосвіта.

Значення початку увиразнене фразеологізмами, до складу яких входять дієслова: (*брати*) *в першу голову* – задумувати щось у першу чергу, *піднімати* голову – починати діяти активніше, *бути на черзі* – перший у будь-якій черговості. Серед них два фразеологізми з синонімічним значенням *покласти початок, давати початок* – стати зачинателем у чому-небудь.

Своєрідну підгрупу визначників початкових часових відтинків становлять фразеологізми, орієнтовані на вимір віку людини (за поколіннями): з *пуп'янка* (з *пуп'яночка*) – з самого раннього дитинства, з перших днів життя, з *віку* (з *малечку*), *від* (з) *самого роду*, з *самого сповитка*, з *самого малечку*. Вони містять у пояснювальній частині приєднане іменникове словосполучення від народження, з раннього дитинства, з перших днів життя. Завдяки переносному використанню у цих фразеологізмах назв предметів *сповиток*, метафоричному порівнянню дитини з *пуп'янком* (пуп'яночком) квітки рослини конкретизується початковий період життя людини. У поясненнях деяких фразеологізмів трапляється дієслово *народитися*: *прийти у світ* (у *життя*), *вести рід* (початок роду).

Для характеристики раннього віку людини у пояснювальній частині ФО засвідчено формули з прикметниками *дуже молодий, недосвідчений*. У декотрих із них вік від народження асоціюється з іменником *мати*, яка дає життя дитині, та словосполученням *материне молоко*: *ще материне молоко на губах* (коло губів, під *вусами*) *не обсохло* (висохло). На це вказує його варіант з молоком на губах, а також синоніми зі значенням неповнолітній: *мало каші з їв, мало квасу випив*. У них, з одного боку, використано іменники, які називають типову для немовлят і малят найпершу їжу *молоко* і *кашу* а, з другого, нетипову – квас, який п'ють старші. Фразеологізми з іменником *молоко* сполучаються з дієсловами: *всмоктувати з молоком матері* – засвоювати щось з дитинства, з перших днів життя, *молоко на губах витри* – уживається для підкреслення чистоти-небудь молодості, недосвідченості. З цим іменником поєднується ще один соматизм *губи*: *губи в молоці* – хто-небудь дуже молодий, недосвідчений. Цікаво, що інший соматизм *вуса*, що є ознакою дорослого хлопця, трапляється в двох протилежних за значенням фразеологізмах: *молоко під вусами не обсохло та ходити під вусом*. У першому він підкреслює неповнолітній вік, а в другому – вказує на повноліття хлопця.

Отож, у проаналізованих ФО розглянуті іменники-соматизми *губи, вуса* стають атрибутами часових ознак, вказуючи здебільшого на ранній, недорослий вік. Лексему *голова* використано у фразеологізмі *брати у першу голову* як міру чогось важливого, що необхідно зробити передусім, спочатку. Слово *крок* у ФО *робити перший крок* імпліцитно корелює з соматизмом *нога*, тобто всі вони асоціюються з назвами зорово уявлених частин людського тіла.

Наступну підгрупу формують фразеологізми, що вимірюють час у межах доби, апелюючи до початку дня – світанку. Здебільшого у ФО ця частина дня асоціюється з іменниками *сонце, зоря, світло, ранок*, а в поясненнях – з дієсловами *розвидняється*, починає розвиднятися, світає та прислівниками (дуже) *рано*. У самих фразеологізмах трапляються дієслова *благословлятися (поблагословитися), займатися, позначається, заходити, зоріти: благословляється на день (світ, світанок, ранок), займається (зайнялося / на день (світ, світанок), заходило на день, позначається на світ (ранок), розібрати ніч на шматках* – наставати ранку.

Серед цих фразеологізмів багато таких, що є прийменниково-іменниковими словосполученнями, які уточнюють час відносно ранку-світанку: *до білого дня* – до світанку, поки розвидніється. Деякі такі фразеологізми підкреслюють дуже ранній початок дня і в поясненнях їхніх значень засвідчено формули *вранці–рано, дуже рано, вдосвіта: до світ сонця* – дуже рано, перед настанням дня, на світанку; *на зорі, ще й на світ не зоріло* – не розвиднілося, не світало; *ні світ, ні зоря*.

Слід згадати також фразеологізм з часовою характеристикою *лягати спати з курми* зі значенням *лягати спати рано, коли тільки-но смеркне*.

Амбівалентне часове значення щодо початку і кінця виражає фразеологізм *бити зорю* – давати сигнал на пробудження чи відбій (завершення військової служби упродовж дня).

Згруповані навколо іменника *раз* фразеологізми з *першого разу, останній раз*, що виражають певну послідовність чого-небудь від початку, нейтралізовані виразом *у кожному разі*, який підкреслює вічну тривалість, тобто значення "завжди".

У цій групі свою орієнтацію на початок будь-чого в сивій давнині виділяються фразеологізми, до складу котрих увіходить іменник *вік* як найменування відтинку часу. Їх значення окреслено прислівником **віддавна**: *із сивини віків (століть), із тьми віків, у*

тьмі віків, а також перифраза з *глибокої давнини*, отже, в далекому-далекому минулому. До них близькі біблійні вирази: *від потопу* – з давніх давен, з найдавніших часів, *як (відколи) світ світом* – споконвіку, від сотворіння світу. Фразеологізми *сягати корінням (коренями)* зі значенням брати початок, *мати давні витoki*, першооснови з дуже давніх часів асоціюються з уявленням про дерево життя. Самий іменник *початок* відносно рідко трапляється у складі фразеологізмів. Крім названого, його засвідчено ще в словосполученні *давати початок*.

Лексичне значення слова *кінець* може бути забарвлене позитивно і негативно, а часто й трагічно. Щасливий кінець будь-якої справи сприймається як приємна подія. Згадаймо в цьому плані прислів'я "Кінець – ділу вінець".

Розглянемо докладніше фразеологізми, що вимірюють час тривалістю життя людини, обмеженого його кінцем, тобто смертю. Про можливість такого підходу свідчить фразеологізм із іменником *кінець*: *віддати кінці*, що означає померти, в якому відбувається синонімізація цих слів. З життям на землі у фразеологізмах асоціюється *білий (цей) світ*, якому протиставляється *той світ (небуття)*, *смерть (кончина)*, *темрява*. До цієї групи належить ряд слів, пов'язаних із ритуалом поховання: *могила*, *труна*, *домовина*. За біблійними уявленнями, *той світ* продовжує *цей*, він сприймається як вічність: *вічний спокій*, знерухомлений і прозачасовий, *і вічна пристань*, *вічне царство*. Відходячи у вічність, людина знаходить *вічний спокій*, *спочинок*, *переноситься у вічність*.

Розглядані ФО різні за своєю будовою. В окресленні значення "померти" в багатьох випадках вони мають характер табу, тому замість слова *вмирати* у фразеологізмах використовуються його метафоричні еквіваленти, що ґрунтуються на образі покійника та звичаєвих правилах поховання людини. Це фразеологізми з іменниками-соматизмами *вуста*, *рука*: *зімкнути навіки вуста*, *навіки згорнути руки*. Дієслова в складі таких ФО підкреслюють знерухомлення живої істоти. Це значення посилює прислівник *навіки*.

Деякотрі з них імпліцитно містять сему "очі", що символізують світло, світ, сонце. Людина сприймає світ очима, тому, вмираючи, вона покидає *білий світ*, для неї *білий світ* *закрився*, *замкнувся*, *сонце зайшло навік*. У людини померлої *дні скінчені*: *скінчити дні*, коли вона *відправляється на той світ*, її вже й на світі немає, у неї *душа прощається з тілом (життям, білим світом)*. Віддаючи останній подих, вона *вінчається з сирою землею*, *її сира земля до*

себе *прибрала (прийняла)*. Прощаючись із небіжчиком, близько кажуть: *хай земля буде (лежить) пухом (пером), хай земля йому буде пухкенькою, хай земля буде пухка*. І в цих випадках земля є межею між цим (білим) світом і тим (темним).

Деякі з таких фразеологізмів мають біблійне походження: *віддати Богові душу, канути (відійти) в небуття, до самого судного дня*. Перший має ще й варіанти *віддати душу дідькові, бісові (якщо це грішник)*. Лексеми *біс, чорт* трапляються у фразеологізмах *іти (летіти) до чорта (під три чорти)*, одним із значень яких є *пропадати, гинути*. Експресивно забарвлене значення має словосполучення *іти до чорта в зуби*. Кілька з них фамільярно забарвлені, що свідчить про примирливе ставлення живих до неминучої для всіх смерті на зразок: *усі там будемо, врізати дуба, наказати довго жити, дати вічного хropaка*. Вони мають розмовне забарвлення, пор. ще: *віддати дух, випустити дух (душу), витягати ноги (відкинути ноги), витягтися вздовж лави, віддати кінці*.

Розмовним є фразеологізм *нагадай козі смерть*, у якому поєднано непеєднуване: коза, пам'ять у неї і смерть. Насправді йдеться про примус кого-небудь згадати те, що для нього важливе і болюче, а іншим уже набридло.

Здебільшого до складу розглянутих фразеологізмів входить дієслівний компонент: *прийшов край (кінець), настав кінець, зживати зі світу* – доводити до загибелі, смерті. Іноді вони належать до прикметниково-іменникових словосполучень: *вічний (віковичний) спокій*.

Серед аналізованих трапляються фразеологізми, які характеризують смерть як факт, що відбувся. Про це свідчать усі вищезгадані ФО. Існують декотрі, що визначають смерть як процес: *остання смертна мить, остання хвилина (година) життя, прийшов край (кінець), грань між життям і смертю, смертна година (час), кінчати вік (життя)*. Фразеологізми *битися не на життя, а на смерть, зустрітися зі смертю* окреслюють стан, що може, але не обов'язково, завершитися трагічною кончиною.

Декоотрі з них констатують час, дуже близький до кінця-кончини: *до останніх днів, до віку, при смерті, на тій останній межі, на краю могили, коло смерті ходить*. До цієї підгрупи фразеологізмів належать одиниці, в яких не згадано слова *смерть*, але образ, що лежить в їхній основі, виражає це поняття: *лишилося недовго топтати ряст*. У декоотрих із них використано часову (кількісну)

ознаку: *три чисниці життя до смерті (до віку)* – хто-небудь безнадійно хворий і скоро помре. Деякі побудовані на метафорі-порівнянні з річчю, використовуваною під час прощання-поховання з померлим: *дихати на ладан* – бути близьким до смерті, перебувати в тяжкому стані. Це значення властиве фразеологізму *прясти на тонку*, що асоціативно пов'язаний з ФО *душа на нитці (на павутиночці) тримається в тілі*. У деяких фразеологізмах згадується смерть як можлива подія, що настане: *смерть зазирає (заглядає, дивиться) у вічі, смерть стоїть з косою за плечима, смерть занесла гостру косу (руку), смерть трясє косою, обома ногами в могилі, на краю могили, мохом поріс, облягати на смертній постелі, лежати на смертнім ложі, зустрічатися зі смертю, прощатися з життям, лишати світ*.

Часові межі цієї події здебільшого окреслює іменник *смерть* з усіма її атрибутами в народній свідомості, відображених в оцінних значеннях слова. Вона з косою стоїть за плечима людини, зазирає їй у вічі, підштовхує до краю могили. Діє *смерть* як істота, виконуючи ніби звичайну хліборобську роботу: *смерть косить* (скосила) – хто-небудь гине, помирає, *смерть трясє косою, смерть узяла (прибрала), мов з косою пройшла смерть* – багато людей полягло, загинуло.

Роль обов'язкових атрибутів смерті виконують також іменники *гроб, домовина, гробова дошка, могила*. У таких фразеологізмах підкреслено тривалу перспективу – до кінця життя: *до останку (до смерті), до домовини, до останнього подиху, до гробу, до гробової дошки, до самої могили* чи стан наприкінці життя: *на схилі віку (літ, днів), на схилку літ, добувати віку, доживати віку, стояти однією ногою в могилі* – закінчувати життєвий шлях. У поодиноких випадках іменник *смерть* використано для підсилення дії або стану. Таку функцію виконує фразеологізм *до смерті*, що інтенсифікує дієслова стану *любити, ненавидіти, боятися*.

Досить рідко фразеологізми, значення яких окреслює факт кінця – смерті, апелюють до ставлення живого учасника, який переживає смерть кого-небудь: *проводжати на вічний спочинок* – ховати кого-небудь, хоронити, *віддавати останню шану* – виявити пошану до померлого і, прощаючись із ним, *віддавати тіло землі* – хоронити.

З фразеологізмами, що окреслюють кінцевий період земного існування людини, пов'язані одиниці, які виражають значення дій, котрі спричиняють смерть. До їхнього складу входять іменники *вік* (час життя людини): *позбавляти віку, укорочувати віку, життя* зі значенням убивати кого-небудь, призводити кого-небудь до

передчасної смерті та соматизми *голова, серце: виймати душу, серце*. В останньому фразеологізмі засвідчено лексико-семантичний варіант "убивати кого-небудь або жорстоко знущатися з когось". Деякі фразеологізми цього різновиду виражають дії, що можуть стосуватися як особи самого мовця: *заподіювати (собі) смерть, укорочувати собі віку*, так і іншої людини: *заподіювати комусь смерть, укорочувати кому-небудь вік*. Рідше метафоризуються дієслова спрямованої на об'єкт дії, у ролі яких виступають іменники *земля, світ*, що реалізують абстрактний компонент значення: *покидати грішну землю, покидати білий світ*.

До виразників меж людського життя (його початку й кінця) належать фразеологізми з іменниками *дух і душа* та похідними від них. Найпотужніше фразеологічне поле утворює лексема *душа*, можливо, тому, що вона належить людині, що живе певний період, з одного боку. Про це свідчить, наприклад, фразеологізм *вирватися (втекти) з душею*, тобто врятуватися від великої небезпеки, залишившись живим. На це вказує синонімія фразеологізмів із словами *душа, життя, тіло: накладати душею (життям, тілом)* – умирати передчасно; *прощатися з тілом і душею, з життям, з білим світом* – умирати фізично. Прив'язаність душі до тіла підтверджують фразеологізми *насилу душа держиться в тілі, душа на одній ниточці висить*.

У багатьох фразеологізмах душу окреслено як об'єкт, над яким можна виконувати певні дії. Коли *душу видирають, виймають, випускають*, людина вмирає. Унаслідок завданих душі дій людина мучиться, хвилюється, втрачає рівновагу, отже, страждає морально: *виривати, витрясати, палити, тріпати, перевертати, розбивати душу*. І саме в таких контекстах іменник *душа* може ставати синонімом слова *серце* і рідше *мозок: відібрати серце і душу, роздирати душу, серце на шматки, прошивати серце, мозок і душу*.

З другого душа вічна, безсмертна. За народними уявленнями, людина помирає, а душа її лишається на небі та з живими, тими, хто пам'ятає померлого. Отож, душа має також вічний, власне, позачасовий вимір, завдяки тому, що вона долає смерть, фізичне існування тіла, і вічна як дух, а тому безсмертна. Коли життя обривається, *душа прощається з тілом, розлучається з тілом, душа вилітає, тікає, вискакує, іде з тіла, покидає тіло*. Вона може *відлетіти в небо, відійти до Аїда, вона преставилася*. Ми бачимо, що наведені фразеологізми увібрали уявлення про душу найвні й навіяні Біблією.

Душа, як і *серце*, перебуває в певному стані: *серце (душа) тліє* – хто-небудь зазнає моральних страждань, тяжко переживає. Це може бути і стан смерті. Стан людини перед смертю метафорично характеризують фразеологізми *душа на одній ниточці (павутиночці) держиться, тримається, ледве душа держиться в тілі*. Фразеологізм із складником *серце* засвідчує факт смерті: *перестало битися чие-небудь серце*.

В аналізованих фразеологізмах абстрактні іменники *дух*, *душа* сполучаються з дієсловами прямої дії: *вибити дух* – б'ючи, вбити кого-небудь. Деякі з них виражають переносні значення, характеризуючи смерть як певний процес, що закінчує земне існування людини: *віддавати дух* – помирати. Іменники *дух*, *душа*, поєднуючись з дієсловами руху, теж констатують кінець віку людини: *дух вийшов (вискочив, випер)* – хто-небудь помер, загинув, *душа вилітає, відлітає, тікає, вискакує з тіла, душа відлетіла в небо* або можливість такого стану: *мало дух з грудей не вискочив*.

Характерною рисою деяких фразеологізмів аналізованої групи з соматизмами є метафоризація прямої дії та матеріальних і нематеріальних її виконавців (*дух*, *душа*, *серце*), яка також допомагає вираженню значень емоційного стану людини, що зовсім не пов'язаний із смертю-кінцем: *відбирати серце* – позбавляти кого-небудь душевної рівноваги, спокою, *виймати серце, душу* – викликати сильні емоції (страх, переляк), унаслідок яких *крається серце*. До них за значенням близькі: *роздирати серце, розривати, терзати серце*, тобто завдавати болю. Рідше метафоризуються дієслова спрямованої на об'єкт дії, у ролі яких виступають іменники *земля*, *світ*, що реалізують абстрактний компонент значення: *покидати грішну землю, покидати білий світ*. Іменник *серце* у фразеологізмах цієї групи здебільшого підкреслює саме психологічний стан людини (збудження, хвилювання, втрату рівноваги тощо). Інша метафора лежить в основі фразеологізмів з лексемою *душа*. Вона прив'язує душу до тіла, ніби матеріалізуючи її: *душа держиться на ниточці (павутинці), ледве держиться душа в тілі*.

Переносне переосмислення прямої дії властиве також фразеологізмам: *відрубати голову, давати голову на відруб (відсік)*, що окреслює позитивно забарвлену дію: ручатися головою за кого-небудь, повністю довіряючи йому.

Зрідка серед них трапляються фразеологізми з дієсловами прямої дії, спрямованої на абстрактний об'єкт, який проте

прив'язано за допомогою метафори до матеріального предмета: *відчепити з гачка смерть*, тобто врятувати кому-небудь життя.

У фразеологізмах з дієслівними компонентами-виразниками руху, що так чи інакше виражають значення кінця життя людини або його наближення, формується переносне значення: *іти (лягати), піти в сиру землю, іти в далеку дорогу, відправлятися на той світ, іти з світу, іти в землю, піти в небо*. Напрямок цього руху конкретизовано прийменниково-іменниковими конструкціями, часто ще й з прикметниковим складником: *в сиру землю, в далеку дорогу, на той світ, у небо*.

Дієслова руху в деяких фразеологізмах засвідчують готовність померти, отже набувають додаткового модального значення, пор.: *іти (піти) на смерть* – не боятися загинути, бути готовим на самовідданий вчинок заради кого-, чого-небудь, віддати життя, умерти, *іти назустріч смерті* та *іти (відійти) в небуття*, в якому засвідчено факт смерті.

На кінець існування чого-небудь указує дієслово *відійти*, яке разом із іменниками *забуття, небуття, минуле, вічність* підкреслює припинення існування назавжди: *відійти в забуття* (синонім *канути у вічність*), *відійти в минуле, в історію, відійти у вічність, у довічний сон*. У пояснювальній частині словникових статей до них засвідчено значення "безповоротно минути, пройти, зникнути".

Фразеологізми з модальним значенням "готовність до смерті" вступають у синонімічні відношення з одиницями, до складу яких належать дієслова стану: *битися (боротися, воювати) не на життя, а на смерть*, тобто не жаліючи своїх сил, не боячись за своє існування. У них саме зіставлення життя і смерті не заперечує можливості збереження першого. Натомість фразеологізм без такого зіставлення характеризує дію, доведену до кінця-кончини: *битися на смерть* – так, що наступає чия-небудь загибель. У фразеологізмі *стояти на смерть* дієслово фізичного стану насамперед підкреслює спосіб дії, а не її наслідок чи поширення на об'єкт.

У деяких фразеологізмах іменник *смерть* виконує роль прямого об'єкта дії: *нести (сіяти) смерть* – позбавляти життя багатьох. У цих випадках теж метафоризується значення дієслів. Подібну метафору виявляємо у фразеологізмі *посилати на смерть (у могилу)* – доручати кому-небудь складне завдання, виконання якого пов'язане із загрозою для життя; страчувати. Оцінне значення властиве фразеологізму *тільки по смерть посилати* – проклинати кого-небудь; хтось дуже довго забарився, виконуючи певне прохання. Близький до нього і

фразеологізм як *за смертю збиратися* з інтенсивно виявлюваною часовою ознакою "дуже довго".

Цікаво, що у фразеологізмах, що вказують на завершення існування людини, її смерть, присутня характеристика відстані від неї, яка триває **мить/годину**: *смертна година (мить)*, невизначений, але **короткий відтинок часу**: *прийшов край (кінець)*, *скоро, незабаром*: *облягати на смертній постелі, лежати на смертнім ложі, стояти однією ногою в могилі, прощатися з життям, лишати світ, зустрічатися зі смертю*. У цій палітрі часових ознак присутні й такі, як **передчасно**: *помирати не своєю смертю*, **дуже довго**: *забула смерть* – хто-небудь дуже довго живе, не вмирає, хоча уже й пора.

У полі цих фразеологізмів перебувають ті одиниці, що характеризують спосіб поведінки людини, її нехтування смертю: *шукати смерті* – робити щось необачно, ризикуючи життям.

Іменник *смерть* у деяких фразеологізмах використано для підсилення дії або стану. Таку функцію виконує ФО *до смерті*, що інтенсифікує дієслова стану *любити, ненавидіти, боятися*.

Іменник *дух*, що етимологічно пов'язаний з дієсловом *дихати*, формує значно менше фразеологічне поле, ніж слова *душа* та *серце*. У дієслівно-іменникових сполученнях зі значеннями "убити, згубити кого-небудь" він стає синонімом душі: *випустити дух (душу)*. Цей фразеологізм входить до ряду синонімічних ФО: *вбити дух, відправити на той світ, випустити кишки (тельбухи, бандури)*.

Іменникові *дух* властиве значення моральної сили: *сильний духом*. Споріднене з ним за коренем слово *подих* використовується в двох різноспрямованих за значенням словосполученнях: фразеологізмі *віддати останній подих* – померти і в метафоричному *подих весни* з ознакою природи, що оживає, це подих тепла і лагідного сонця.

У багатьох випадках іменник *життя* у фразеологізмах зближується за значеннями із своїм антиподом словом *смерть*. Він стає складником фразеологізмів з поведінковою характеристикою людини, що ризикуює життям, отже наближається до смерті. Коли над її життям нависає загроза, кажуть *відбирати життя*, тобто доводити до смерті. Ситуацію, за якої одна людина вбиває іншу, характеризує фразеологізм *накладати (наложити) руки (грубо лапу)*, а коли вона це вчиняє з собою – *накласти на себе руки* – заподіювати собі смерть. Факт передчасної смерті (від нещасного випадку, в бою) засвідчує фразеологізм *накласти життям (душею, головою)*, до складу якого

входять ті ж іменники, що поєднуються з лексемою *смерть* – *голова, душа*. Межу життя, близьку до смерті, окреслює вже згадувана ФО *три чисниці життя* (до смерті, до віку).

Поведінкові характеристики людини моделюють фразеологізми з похідними від дієслова словами та дієсловами руху. Одні з них зорієнтовані на означення життя, якого людина сама себе позбавила: *полізити (лізти) живцем, живим у могилу (яму)* з варіантами *живий у яму (в могилу) полізеш, живим до Бога (на небо) лізти* зі значенням "заподіяти собі смерть".

Інші характеризують людей, які свідомо наражаються на смертельну небезпеку: *лізти (залазити) в петлю, лізти в пащу, пазури, пельку*. Таке значення властиве також фразеологізму: *лізти (іти, перти, пертися) на рожен (на роги)*, тобто бути необережним, необачним у своїх вчинках, які загрожують життю.

Деякі фразеологізми з іменником *життя* та дієсловом *віддавати* засвідчують факт смерті, що відбувається як свідомий вибір померлого: *віддати життя, зложити життя, голову* – загинути, борючись за кого-, що-небудь. Значеннями "жертвувати собою" названі фразеологізми перетинаються з іншими одиницями з компонентом *душа*: *віддати душу*, який у свою чергу через інше своє значення "померти" є синонімом ФО *віддати душу бісу, чортові, дідькові*.

Фразеологізми з похідними від слова *жити* та дієсловом *лізти* здатні виражати значення психологічного стану людини, доведеної до відчаю, до небезпечної межі життя: *лізь хоч живим (живому) в землю* з варіантом *хоч бери та лізь живцем у землю*. Вони утворюють фразеологічне поле одиниць розмовного характеру: *хоч лягай і помирай, хоч під греблю, хоч з мосту та у воду*.

Отже, фразеологізми, об'єднані парою початок (життя) – кінець (смерть) засвідчують наявність в українській мовній картині світу часового виміру, пунктирно позначеного як зміна попереднього (минулого), в якому початок губитися в сивині віків – був – теперішнього, до якого він наближений безпосередньо або який відбувається, та наступним, кінець якого видніє близько, отже в русі. Водночас фразеологізми підтверджують окреслення неперервного і вічного існування (навіки, завжди).

Матеріал дослідження засвідчує часте використання іменника *життя* у словосполученнях з перехідними дієсловами дії та неперехідними дієсловами руху в творенні поля фразеологізмів із спектром значення "кінець, край життя".

Характерною особливістю деяких фразеологізмів, зорієнтованих на окреслення віку людини, її життєвого шляху, близькості його до краю є нечастотне використання в їхньому складі іменника *кінець* або його похідних: *приходить кінець*, *прийшов кінець*, *настав кінець*, – хто-небудь помирає або похідних від нього дієслів: *скінчити дні (життя, шлях)*, *кінчати вік (життя)*, *відавати кінці*. Дієслівно-іменникові фразеологічні словосполучення з лексемою *вік*: *доживати віку*, *добувати віку*, *добивати вік* характеризують перебування людини в певному стані, властивому старості.

Серед них виділяються своєю метафоричністю фразеологізми, що асоціюються з *сонцем* (або його заходом, схилом): *на заході літ (життя)* – у похилому віці, на старості, *на схилі віку (літ, днів)* – у кінці життя, з наближенням старості: *сонце зайшло навіки*. Про стійкість такої асоціації свідчить також вимір тривалості дня: *на схилі дня* – у кінці дня, перед заходом сонця. З такими фразеологізмами пов'язане словосполучення *світ білий закрився (замкнувся)*, в якому використано іменник *світ*, споріднений зі *світанком*, *світанням* за коренем і семантично з планетами-світилами. Наявність таких асоціацій підтверджують антонімічні за значенням фразеологізми *приходити в світ (життя)*, отже народжуватися, бачити світ та *іти зі світу* – померати.

У ряді випадків спостерігається зміна полюсів зіставлення світла (світу) і тьми у фразеологізмах, що вимірюють час існування людей (роками, літами, віками). За цих умов *тьма* вказує на початкові періоди життя, що губляться в далекому минулому. Ми ніби зазираємо дуже далеко, *в тьму віків*, нам щось видніється з *тьми віків*. На далечінь початку в минулому людства вказують також фразеологізми *із сивини віків* – від початку чогось, що проглядає згодом. Неперервність існування чого-, кого-небудь з позицій вічності характерне для фразеологізму *відколи світ світом*, який натякає на початок, усвідомлюваний людиною лише умоглядно. Коли ж ідеться про вік людини, що наближається до кінця, використовують фразеологізми *на заході літ (життя)*, *на схилі віку (днів, літ)*, де сонце прямо не згадано, а також фразеологізм *сонце зайшло навік*, який метафорично вказує на припинення існування людини.

Рідко і в контексті прикметника *останній* набувають часової ознаки фразеологізми з іменниками *межа* та *час*: *на тій останній межі* – перед смертю, що синонімічний з ФО *у час останній*, а також ті, що називають період часу: *остання хвилинка життя*,

остання смертна мить, до останніх днів. На противагу їм позитивну конотацію виявляє фразеологізм *на останніх днях*, тобто перед пологами і народженням нового життя.

Фразеологізм *на порозі життя* може вказувати на два протилежні вектори розгортання віку. З одного боку, *стояти на порозі життя* окреслює початковий період діяльності людини. З другого, в контексті дієслів і прикметника *крайній* при іменнику *пори́г* цей фразеологізм *на крайньому порозі життя* характеризує стан перебування в глибокій старості, доживання віку.

У фразеологізмах з дієсловами руху *виходити, доходити* з означенням часу, ближчого до старості, отже, до завершення життєвого шляху, використовуються іменники *літа, роки*, що є синонімами іменника *вік*: *виходити з літ* – ставати немолодим, старіти. Фразеологізм *доходити до літ* виражає іншу вікову категорію – досягнення повноліття. Існують фразеологізми, в семантиці яких таке зіставлення подолано і вони здатні виражати обидва значення: *літа (роки) вийшли* – постаршати, досягти повноліття; стати старшим літами, з *літ іти* – старшати, старіти.

У другому значенні вони синонімічні до ФО: *літа обсіли, в літах*.

Певну вікову межу, ближчу до старості, виражають фразеологізми *не першої молодості*, отже, в літах, немолодий та *посивіти в дівках* – постаріти, в яких іменники *молодість* і *дівка*, зберігаючи основне значення "юний вік людини", набувають інших відтінків. Поєднані з ними прикметники *не першої* та дієслово *посивіти* заперечують його і тому весь фразеологізм стає виразником значення "поважного віку". В цьому плані показові також фразеологічні словосполучення *друга молодість* і *аж мохом вкрився*. Перший – це позитивна ознака людей поважного віку. Його значення – приплив нових сил, творче піднесення людей поважного віку; новий період розквіту чого-небудь. Другий фразеологізм характеризує дуже стару людину. Інша ФО з *роками* позначає настання певної події після того, коли мине якийсь час без вікової періодизації. Фразеологізм *пісня його скінчена* може характеризувати не тільки припинення чієїсь діяльності, а й близькість кінця життєвого шляху. В такому своєму значенні цей фразеологізм корелює з іншими подібними: *доспівана, проспівана пісня*.

Фразеологізми української мови на осі виміру часу "початок-кінець" виявляють темпоральні ознаки через окреслення асоціативних зв'язків з *сонцем/ зорею /світом /світлом/ ранком та темрявою/ вечором/ смерканням/ ніччю/ тьмою; народженням – смертю, життям – смертю, буттям – небуттям*. Властивостями

їх стають *білий (цей, сей) світ* як символ земного життя, протиставленого *тому (темному, потойбічному) загробному існуванню; змінний та незмінний (позачасовий)* і врешті вічний стан.

Ознаки початкових етапів можуть інтенсифікуватися лише в плані посилення, більшого наближення до початку в часі з *першого разу, з перших кроків* – з самого початку або підкреслення цієї часової межі, пор. *рано* і *рано-вранці*.

Їхніми атрибутами стають предмети (в широкому розумінні), сприймані представниками однієї мовної спільноти як носії – метафоричні визначники початкових періодів життя людини (*молоко матері, сповиток*), її існування (*пуп'янок – з самого пуп'янка*) як початкова межа свого і чужого світу, *перший кілок*, як першорух у життєвому просторі з *перших кроків*. Таку роль виконують також деякі абстрактні іменники, наприклад, *черга* як ознака впорядкованості дій в *першу чергу*.

У фразеологізмах вживаються найменування часових періодів *день, ніч, пора, місяць, вік, покоління людей* (з діда-прадіда), роду (з роду віку). Деякі з них переосмислені згідно з усталеними звичаями: *медовий місяць*.

Цікаво, що у ФО з семами початку не трапляються визначники точного часу. Слова *година, хвилинка* виражають неозначений початковий стан (*з першої хвилини*). Співвіднесення з поколіннями відбуваються теж у найабстрактнішій неозначено-часовій формі (*з віку, з малечку, з самого роду*). В поясненнях до них засвідчено словосполучення *від народження, з раннього дитинства, з перших днів*.

У фразеологізмах цього різновиду початок асоційовано також з тією частиною доби, що міряється ранком, світанком, днем. У ФО трапляються дієслова *розвиднятися, зоріти*, синонімами яких виступають лексеми *благословлятися, займатися, заходити, зоріти, починатися на день*.

Образами-символами часового перебігу, зокрема його початку, стають назви деяких птахів. Так, *ранній птах* – метафоризована характеристика людини, що починає працювати вдосвіта. Фразеологізм *перша ластівка* виражає значення "початковий у появі кого-, чого-небудь".

Живим годинником для людей з давніх давен (ще до появи Біблії) був півень. Споконвіку людина звіряла час за кукуріканням півня: перше стало сигналом півночі, друге – часу задовго до світанку, третє було провісником світанку. Згадаймо принагідно Шевченкові рядки "Ще треті півня не співали! Ніхто ніде не

гомонів". Отож цей птах "показував час" і ночі, і початку дня. Загальний іменник *куру* у ФО *лягати спати з курами* означає "дуже рано" щодо вечора, ночі. На основі цих спостережень, оформлених ФО, мабуть виник пізніший евангелізм "раніше, ніж півень прокричить (прокукурікає) зі значенням "дуже швидко". Це слова Ісуса Христа, звернені до Петра в останню ніч перед хрещенням: "Ти мене зречешся раніше, ніж півень прокукурікає тричі". В такий спосіб, можливо, відбулося накладання кількох образів часу і переплетення їх у грецькій та слов'янській мовній картині. Адже в грецькій міфологічній картині час втілювався в образі бика у вогненному світло-коричневому кольорі. (Дякуємо за підказку цієї ідеї А.О.Савенку). Згадаймо тут образ часу з поезії В.Маяковського:

Дней бык пег.
Медленна лет арба.
Наш Бог – бег,
Сердце – наш барабан.

Він символізує перебіг часу як зміну дня і ночі (бик у нього **пег**), плін його як зміну років поет вимірює ще рухом гарби.

Півень – вогняний птах у східних народів, зокрема іранських, серед них і скіфів. Можливо, осмислення його ролі як провісника сонця, світла, ранку доповнило грецькі міфологічні уявлення часу завдяки скіфсько-слов'янським впливам, а також завдяки узагальненню щоденних спостережень.

Фразеологізми – виразники часової ознаки *кінець* асоціюються також з ознакою "передкінець", коли вони співвіднесені з назвами року. Пригадаймо "Літа на осінь повернули/ Пливуть в осінній хмурості". У них реалізовано багатшу палітру наближення кінця, особливо у тих ФО, які асоційовані зі смертю. На тлі фразеологізмів, що констатують її як факт: (*бути на тому світі, іти на той світ, лишати цей світ, світ божий закрився (замкнувся)*), вирізняються фразеологізми з метафоричними переосмисленням кінця: *загнати (загонити, ввігнати) в могилу (до могили, на той світ, у землю, домовину, у гріб)*.

Підкреслення кінця-смерті властиве фразеологізмам *стояти однією ногою в могилі (ямі), лишилося три чисниці до смерті (до віку), недовго топтати ярст, мох поріс, смерть заглядає у вічі, смерть за плечима, дні полічені (поховані)*, що особливо помітно при порівнянні з ФО *до останніх днів, до гробової дошки, до останнього подиху (зітхання), до домовини, до останньої хвилини (години, дня)*, які фіксують сам факт смерті.

У наведених фразеологізмах постійним атрибутом кінця стає іменник *смерть* та слова з групи "обряд поховання" (*могила, яма, труна, домовина*), зовнішніх ознак померлої людини (*замкнені уста, закриті очі* (пор. *вперше побачити світ*, що можна зробити тільки з відкритими очима, коли народитися), а також прикметник *останній*.

Серед таких ФО трапляються біблеїзми типу "*до судної години, до Божого суду*" та ін., пов'язані з біблійними уявленнями про життя та смерть. У ряді випадків простежується тенденція до орозмовлення біблеїзмів, набуття ними експресивного розмовного характеру. Так, еквівалентами виразів *від потоку, від сотворіння світу, від часів Ноя* стали в сучасній українській мові *від царя Гороха, коли було людей трохи, від царя Тимка (Панька), як була земля тонка, за царя Хмеля, як була людей жменя*. Фразеологізм *божий (білий) світ* став основою метафоричного порівняння *мов на божий світ народився*, тобто змушнів морально.

Отже, часову вісь "початок-кінець" у фразеологізмах української мови уточнено в напрямку близькості до самого початку і до наближення кінця, але й переходу його у вічне існування (до віку вічного, вічне царство, царство небесне). Якраз ці ознаки фразеологізмів увиразнюють уявлення носіїв мови про час, поповнюють їх виміри порівняно з ознаками темпоральності, виявлювані осново- та словоскладанням. Його необхідним компонентом і продовженням є вимір "від початку ... і до кінця", що стає семантичним центром об'єднання групи фразеологізмів, які визначають певний часовий відтинок, вимірюваний словосполученням, рамку якого задають прийменниково-іменникові словосполучення від (певного) початку і до кінця.. або з ... і до... Орієнтирами в них виступають слова *ранок* (з багатьма його синонімами) – *вечір, ніч* (також із синонімами), рідше *зоря*, які вказують тривалість часу впродовж всього (цілого) дня, доби, рідше року, котрі трапляються в пояснювальній частині словників фразеологізмів і в самих ФО. Синонімами *ранку* є пов'язані з ним належністю до того самого гнізда споріднені слова *рання, рана*, а також іменники *світанок, світання, світ, зоря, зоряниця*. Вони часто сполучаються з прикметниками *ранній, білий*, і з займенником *самий*, з одного боку. З другого, це іменники *вечір, ніч, смеркання*, поєднувані з прикметниками *пізній, темний*.

Разом вони утворюють антонімічні пари фразеологізмів у межах зіставлення ранку та вечора, ранку і ночі: з (*раннього*) *ранку до (пізнього) вечора, до смеркання, до смерку, до темна, до пізньої ночі (ніченьки), від самого ранку, до пізнього вечора, до самого*

смеркання, від рана до зорі, від ранку до темної ночі, від світання до смеркання. Усі вони характеризують часовий відтинок тривалістю в день і зіставляють його світлу (ранню) частину з темною (вечірньою або нічною). Невипадково серед них опинився фразеологізм *від білого світу до темної ночі* зі значенням упродовж усього дня. Особливістю вираження часової ознаки позначено фразеологізм *від зорі до зорі, від зоряниці до зоряниці, від рана до зорі.* Він став можливим завдяки використанню в ньому образу тієї самої зірки-планети Венера (або в грецькій традиції Афродита), що з'являється вранці, і тоді вона *вранішня зоря*, та увечері, коли вона *вечірня зоря*. Звідси впливає амбівалентність її значення в наведених фразеологізмах, як і в уже згадуваному *бити зорю*.

Часовий проміжок *доба* схарактеризовано кількома фразеологізмами: *від рана і до рана, від світу і до світу, від ранку до ранку*, тобто цілу добу. Іменник-назва часового відтинка тривалістю в рік трапляється у фразеологізмі *з року до року*, що має ще й значення поступо.

Періоди часу, вимірювані віком людей, реалізовано небагатьма фразеологізмами *з роду в рід, від роду до роду, від батьків до дітей*, тобто в усіх поколіннях.

Цікавий приклад характеристики людей за ознакою віку ілюструє фразеологізм *від малого до старого*, тобто діти і старі, в якому закладено компонент нейтралізації зіставлення.

Розглянуті фразеологізми (переважно словосполучення) доповнюють сітку часових ознак, реалізовану лексико-словотвірною ад'єктивною категорією темпоральності ще однією віссю часу "початок–кінець" і додають до останньої ще й вимір "від початку ... до кінця" [Клименко 2013]. Вона виступає центром об'єднання розгалуженої групи ФО сучасної української мови. Прикметникова категорія темпоральності, що групує ознаки часу за допомогою осново- та словоскладання, ґрунтується на атрибутивних словосполученнях (прикметника, числівника, займенника з іменниками та прислівниками з віддієслівними словами), і здебільшого окреслює ознаки часу в напрямку давноминулого, минулого – теперішнього – наступного, виміри його за кількісними характеристиками тривалості часових відтинків, названими співвідносними з іменниками основами, або за інтенсивністю перебігу часу в набуванні ознак результативного стану (їх підкреслюють основи, співвідносні з твірними дієсловами). У розпорядженні цієї категорії наявні групи афіксоїдних основ-модифікаторів часу на зразок **давно-, старо-**,

архео-, ново-, свіжо-, першо-, ранньо-, пізньо-, багатьох числівникових складників у першій позиції слова, які виступають засобом оформлення композитів та юкстапозитів. У вираженні часових вимірів у ролі суфіксоїдів беруть участь основи, співвідносні з іменниками-найменуваннями періодів, зорієнтованих на вік людини, династій, інших знакових для суспільства явищ та подій, пір року, відтинків доби, днів. Роль метафоризованих засобів вираження часових ознак ад'єктивної категорії темпоральності обмежена (слова типу *швидкокрилий, прудконогий*).

Підґрунтям фразологізмів з семантикою часу також виступають словосполучення (іменниково-дієслівні *благословилося на день, топтати ряс, порости мохом*, прийменниково-іменникові *з року в рік, від потоку, з вечора до рання*, прикметниково-іменникові з прийменником *до останнього подиху, до білого дня* і без нього *ранній птах*, числівниково-іменникові з *перших кроків*). Вони теж зорієнтовані на співвіднесення з віком людини, порами років, назвами різних часових відтинків (добою, днем, ранком, світанком, вечором, ніччю, хвилиною, годинаю). Однак, основним механізмом їхнього творення є метафоризація, асоціативні зв'язки з небесними світилами (сонцем, зорями, місяцем), світлом (білий-темний), назвами предметів, їжі, використовуваними в певні періоди життя людини (сповиток, молоко матері, каша) та після її смерті (труна, домовина), назвами птахів (ластівка, півень, кури).

У фразеологізмів-визначників часу виразніший оцінний компонент. Серед них частіше, ніж серед ад'єктивних темпоральних композитів, трапляються одиниці-біблеїзми, пор. композити *віковичний, предковичний* і *від потоку, до Божого суду, вічний спокій, вічний сон, від часів Ноя*.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Бондарко А. В.* Темпоральность / Теория функциональной грамматики. – Ленинград: Наука, 1997. – 197 с.
2. *Капуциньський Р.* Подорож з Геродотом. – К.: Логос, 2011. – 157 с.
3. *Клименко Н. Ф.* Основоскладання у процесах номінації східнослов'янських мов (у зіставленні з новогрецькою та німецькою) / Слов'янські обрії. Вип. 6, ч. 1. Мовознавство. – К., 2013. – С. 260–281.

ЛЕКСИКОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА

Клименко Н.Ф., Карпіловська Є.А., Кислюк Л.П. Індекс нових слів // Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. – К.: Вид. дім Бураго. – 335 с.

РУС – Російсько-український словник: у 3-х томах. – К.: Наук. Думка, 1968.

СУМ – Словник української мови: в 11-ти томах. – К.: Наук.думка, 1970–1980.

СУМ-2012 – Словник української мови. – К.: ВЦ "Просвіта", 2012.

ФСУМ – Фразеологічний словник української мови: у 2-х томах. – К.: Наук.думка, 1993.

Клименко Н.Ф., проф.,
Институт філології КНУ імені Тараса Шевченка

КАТЕГОРИЯ ВРЕМЕНИ ВО ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ СОВРЕМЕННОГО УКРАИНСКОГО ЯЗЫКА

В статье рассмотрены способы выражения темпоральных признаков фразеологизмами, которые упорядочивают временную ось как смену начала-конца, от начала и до конца, измеряют существование человека относительно поколений, времен года, дня-ночи, теперь-всегда-никогда. Показана роль метафор в определении временных отрезков, активность использования их в фразеологизмах, обусловленную расширением их образного и оценочного компонента.

Ключевые слова: фразеологизм, поле фразеологизмов, категория темпоральности, основоположение, метафора.

Klymenko N.F. Professor,
Institute of Philology Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE CATEGORY OF TIME IN PHRASEOLOGICAL UNITS IN MODERN UKRAINIAN

The article studies ways of expressing temporary characteristics by phraseological units, which arrange time axis as a change of beginning – ending, from the beginning to the end, characterize human existence with regard to generations, seasons, day-night, now – always – never and others. It shows the role of metaphors in identification of time lapse, their frequency of use in phraseological units determined by their figurative and evaluative component broadening.

Key words: phraseological unit, phraseological field, category of temporality, temporary characteristics, word-composition, metaphor.